

13. Pinivan, G. M. (2010, April–June). Personal funds of the Great Patriotic War of 1941–1945. In the State Archives of Odessa region. *Archives of Ukraine*. 2(268), 163-170 (in Ukr.)
14. Pystovit, T. P. (2010 April–June). Documents State Archive of Poltava region on the part of local military units in combat operations in August–September 1941 in Poltava region. *Archives of Ukraine*. 2(268), 77-89 (in Ukr.)

KOVALSKA Lesya Andriyvna,
 Candidate of historical science, Vasyl'
 Stus Donetsk National University
 e-mail: dreamlife.lesya@gmail.com

THE SOURCES OF PERSONAL ORIGIN AND HISTORY OF THE SOVIET PARTISAN UNDERGROUND MOVEMENT

Purpose. *In the study of controversial historical processes and phenomena important element of subjective information carriers that of written historical sources constitute a separate group of sources of personal origin. Their significance lies in the establishment of interpersonal communication in evolutionary and existential whole and avtokomunikatsiyi. These sources show consistently the most individual process of self-awareness and development of interpersonal relationships. Study array of historical sources of personal origin and methods of analysis for information became the subject of research in general works with source and source-specific research. The purpose of Article defines systematization problem and identify informative historical sources of personal origin of source discourse within the Soviet partisan movement and underground war years.*

Approach. *A separate group of historical sources of personal origin on Soviet partisan movement and underground war years represented archival documents and published memoirs of participants. Figuring informative historical documents of personal origin involves the use of special methods of analysis.*

Findings

The sources of personal origin partyzanschyny Soviet underground and official documents complement origin and is an important component of the source array with the history of Soviet resistance movement. It is noteworthy species diversity of personal documents set out the nature and subjectivity in them information that does not diminish their value, and complements the historical picture of personal characteristics.

Research consequences. *Unlike the official nature of documents that consist by certain rules, documents of personal origin brightly reflecting individual traits of the author's perception of reality, and often contain data on the following facts and events that are not reflected in the business and official documentation.*

Value. *Group of historical sources of personal origin due to the subjective way of presenting information provides its own method of analysis of sources and carries historical information, which is not characteristic of other written sources.*

Keywords: *Soviet Resistance Movement, sources of personal origin, memoirs, memoirs, diaries, personal fund.*

*Надійшла до редакції 05.10.2016
 Затверджена до друку 15.10.2016*

УДК 930.1(450):94(477)«1918/1933»-058.244

КОМПАНИЄЦЬ Олексій Вікторович,
 студент-магістр ННІ історії та філософії
 ЧНУ ім. Б. Хмельницького
 e-mail: oleksiy_kompaniyets@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ «ВЕЛИКОЇ СЕЛЯНСЬКОЇ ВІЙНИ В СРСР 1918–1933 рр.» В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АНДРЕА ГРАЦІОЗІ: СПРОБА КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Публікація присвячена концепції «Великої селянської війни в СРСР 1918–1933 рр.» та її інтерпретації в працях сучасного італійського історика А. Граціозі. Виявлено чинники, що сприяли

генезі концепції, зокрема підходи Е. Вулфа, В. П. Данілова, Т. Шаніна. Порушено питання про доцільність застосування в даному контексті дефініції «селянська війна» та про обґрунтованість обраних хронологічних меж. Проаналізовано сутнісні характеристики «Великої селянської війни в СРСР», що пропонуються в західній історіографії. Зроблено спробу виявити сильні та вразливі сторони як самої концепції, так і підходу А. Граціозі до її інтерпретації. Публікація супроводжується інтерв'ю автора з проф. Граціозі.

Ключові слова: Велика селянська війна 1918–1933 рр. в СРСР, Андреа Граціозі, західна історіографія, селянський опір, «суцільна» колективізація сільського господарства, Селянська революція 1902–1922 рр., Віктор Данілов.

Постановка проблеми

Не буде перебільшенням назвати А. Граціозі (Andrea Graziosi) – професора новітньої історії з Неаполітанського університету ім. Федеріка II, президента Італійського національного агентства з оцінки університетів і досліджень – найвідомішим і найпопулярнішим на сьогодні представником італійської історіографії з проблем радянського села 1920-х – 1930-х рр. Представникам різних аграрно-історичних наукових шкіл, що існують в пострадянських країнах, особливо послідовникам В. П. Данілова, А. Граціозі передовсім відомий як прибічник оригінальної концепції «Великої селянської війни в СРСР 1918–1933 рр.».

Остання, нарівні з концепціями «щоденного опору» (everyday resistance) Дж. Скотта (James Scott), «культури опору» (culture of resistance) Л. Віоли (Lynn Viola), «соціального бандитизму» (social banditry) Е. Гобсбаума (Eric Hobsbawm), «селянських війн ХХ ст.» Е. Вулфа (Eric Wolf) та «спротиву без лідера» (leaderless resistance) Ю. Амосса (Julius Amoss) тощо, набуває особливого наукового значення в контексті історіографічного аналізу домінуючих у західній історіографії підходів до інтерпретації селянського спротиву соціально-економічній та культурній політиці радянської влади наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Погляди А. Граціозі на проблему «Великої селянської війни 1918–1933 рр. в СРСР» вперше були комплексно представлені на лекції, прочитаній у Гарвардському університеті у березні 1995 р., а згодом – на сторінках монографії, що витримала кілька перевидань «The Great soviet peasant war. Bolsheviks and peasants. 1917–1933» («Велика селянська війна в СРСР. Більшовики та селяни». 1917–1933) [4; 17]. Для кращого розуміння підходу А. Граціозі до інтерпретації вищезазначеної проблеми, варто звернутися й до інших праць історика [3; 6 (англомовний варіант – див. 19); 7, 14, 15, 16, 18]. Окремо слід згадати про книгу «Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр.» [5], оскільки ряд епізодів селянського спротиву політиці більшовиків – «найбільшої селянської війни в історії Європи початку ХХ ст.» [4, 7; 5, 118] – Граціозі намагається розглядати саме в європейському (чи, коректніше, євразійському) ключі.

У вітчизняній історіографії спадщина А. Граціозі досі не була предметом спеціального дослідження. До його інтерпретації «Великої селянської війни 1918–1933 рр. в СРСР» дослідники зверталися переважно в контексті аналізу західної історіографії історії СРСР 1920-х – 1930-х рр. Так, можна виділити статті Г. М. Васильчука, О. В. Вовка, Б. К. Патриляка, Н. Р. Романець. Оскільки краще усвідомлення поглядів А. Граціозі на проблему «Великої селянської війни» можливе за належного історіографічного аналізу інтерпретацій В. П. Даніловим і Т. Шаніним концепції «Великої селянської революції», підвищений науковий інтерес викликають недавні публікації Ю. С. Кононенка, С. В. Корновенка [11] та І. А. Фаренія [12].

Мета публікації: виявити ключові положення в інтерпретації сучасним італійським істориком А. Граціозі відносин між селянством і владою в СРСР у 1920-х – на поч. 1930-х рр. у межах концепції «Великої селянської війни 1918–1933 рр.»; порівняти точку зору

дослідника з близькими до неї, висловити судження про ефективність історичних інтерпретацій такого типу.

Виклад основного матеріалу

Попри те, що концепція «Великої селянської війни в СРСР» в інтерпретаціях А. Безансона (Alain Besançon) й А. Граціозі побачила світ, відповідно, 1993 та 1995 р., очевидно, що її генезу слід шукати серед аграрно-історичних студій попередніх десятиліть.

У якості предтечі концепції «Великої селянської війни» маємо підстави назвати працю Е. Вулфа «Селянські війни ХХ ст.» («Peasant wars of the twentieth century»), де, поруч з іншими країнами, розглянуто динаміку конфліктів між владою та селянством у Росії з ХVІІ ст. до 1920-х рр. [20, 51–102] і, зокрема, зроблено висновки про те, що «незважаючи на здобуття більшовиками владних висот у 1917 р. *[суперечливість цієї тези є очевидною – прим. авт.]*, їх стосунки із селянством відзначалися гострою конфліктністю, а стара сільська Росія продовжувала існувати до 1929 р.» [20, 97–98].

Ще одним важливим чинником появи концепції «Великої селянської війни в СРСР», безперечно, став науковий проект і концепція «Великої селянської революції 1902–1922 рр.». У рамках останньої підвищений інтерес викликає наукова спадщина В. П. Данілова і Т. Шаніна (Teodor Shanin), які хоч і спиралися на існуючу історіографічну традицію *[як переконливо довів І. А. Фареній, одним з перших, хто обстоював селянський характер революційних подій в Росії поч. ХХ ст. як синтез революції пролетарської (явища міжнародного) та революції селянської (явища суто російського) був ще М. М. Покровський у 1920-х рр. – прим. авт.]*, однак вперше ґрунтовно розкрили її сутнісні ознаки, розробили схему періодизації, довели її самобутній, але не взаємовиключний щодо революцій 1905 та 1917 р., характер [12, 162], а також сформували відповідну потужну джерельну базу, в т.ч. із залученням провінційних архівів. Привертає увагу те, що, за словами Т. Шаніна, на їх із В. П. Даніловим бачення «Великої селянської революції 1902–1922 рр.» вплинули аналітичні узагальнення Е. Вулфа, яким «вперше було з'ясовано загальну проблему селянських війн у ХХ ст.» [13, 32]. Так, спільними рисами наративів Вулфа, Данілова і Шаніна є підвищена увага до провінцій, особливо до селянських виступів у прикордонних територіях; аналіз факторів, що об'єднували селянство у боротьбі проти політики влади; пошук відповідей на ключове питання: «хто повстає?»

Переходячи безпосередньо до аналізу концепції «Великої селянської війни в СРСР» А. Граціозі, дозволимо собі дати короткий коментар щодо позиції А. Безансона, який за два роки до італійського історика висловив співзвучну тезу. Так само, як і Граціозі, Безансон пропонує змістити нижню хронологічну межу війни з 1917 р. на користь 1918 р., мотивуючи це тим, що 1917 р. конфлікт на селі лише зав'язувався, а його справжній вибух навесні-влітку 1918 р. викликало масове виникнення комнезамів та активізація реквізицій у селянства [1, 117–118]. Таким чином, А. Безансон наполягає на тому, щоб визнати 1918–1921 рр. першою з чотирьох фаз війни більшовиків проти селян. Допускаючи неточності перекладу, зауважимо, що вже через кілька сторінок період 1918–1921 рр. названо не окремим етапом, а власне «селянською війною» [1, 125]. Наступні фази війни – це, відповідно, 1921–1928 рр. – НЕП, або «селянський Брест-Литовськ» [1, 118] – час гуртування сил перед остаточним наступом і 1928–1932 рр. – війна зі змінним успіхом (!) проти «класового ворога» в особі метафізичного «куркуля» *[див. цікаве співставлення А. Безансоном «куркуля» метафізичного та реального – 1, 119]*. На думку дослідника, 1932 р. – час остаточної перемоги більшовиків при нульовому економічному виграші. У такому разі видається непродуктивною його спроба представити голодомор 1932–1933 рр. як четверту фазу війни [1, 121], особливо враховуючи те, що спротив, який чинила одна з «воюючих сторін» – селянство у цей час був на позір меншим, ніж, скажімо, 1930 р. Традиційно для французької історіографії, у питаннях протистояння селянства політиці радянської влади А. Безансон неодноразово намагається звернутися до досвіду Вандеї 1793–1796 рр. як класичного прикладу подолання контрреволюції [1, 116, 123–126], хоч і більш складного, різноманітного і багатшого, на його думку, ніж «селянська війна в СРСР» [1, 123].

Інтерпретація «селянської війни в СРСР» італійським істориком А. Граціозі вигладає більш ґрунтовною, аргументованою і концептуально витриманою. Передовсім зазначимо, що, однаково полемізуючи з істориками – прибічниками комплексного та локального підходів, проблему взаємовідносин між радянською владою і селянством дослідник розглядає в кількох площинах: національній, всесоюзній та європейській. Останню він намагається вписати у своє оригінальне трактування європейської історії 1905–1956 рр. як часу війн та революцій у Європі [5]. Зокрема, природу «селянської війни в СРСР» можна розглядати крізь призму конфлікту між міським і сільським суспільством. Хоч сам А. Граціозі, як ним було зазначено в інтерв'ю автору цієї статті, не є прибічником такого підходу, та очевидно, що протягом XVIII–XX ст. у Європі наростало відчуження між державою та селом, що супроводжувалося перманентними великими селянськими війнами від Вандейського повстання до протистояння 1918–1933 рр. в СРСР [5, 118]. Спорідненість селянського опору зумовлювалася подібністю вимог: заволодіння панською землею і її розподіл *[побутування цих категорій як соціальних міфів у селянському середовищі заслуговує більш докладної уваги – прим. авт.]*, мінімальне втручання держави, вільна торгівля у місцевому масштабі, захист традиційних селянських цінностей тощо [5, 145].

Спробуємо з'ясувати наскільки взагалі доцільним і в яких контекстах видається вживання поняття «селянські війни». Очевидно, що дефініція «селянська війна в СРСР» не відповідає звичному розумінню слова «війна» як конфлікту, що включає виразно представлені ворожі сторони, їх збройні сили, наявність лінії фронту тощо. Так, піхотні та кавалерійські підрозділи РСЧА, де частка селянства становила, відповідно, бл. 85 % та бл. 95 %, застосовувалися проти повсталого селянства лише у виключних випадках. Можливим виходом з такої ситуації виглядає звернення до більш вдалого терміну «гібридна війна» в значенні боротьби у економічній, юридичній, інформаційній та культурній сферах. В історичному контексті виступає ще одне можливе поняття – «тиха війна» – використане Й. Сталіним у відомому листі від 05.06.1933 до М. Шолохова на позначення боротьби, яка йде між селянством і радянською владою.

Повернімося до раніше згаданого питання «хто повстає?», чи, в даному випадку, «хто воює?». За образним висловом А. Безансона, селяни *[ті, кого надихає земля (зокрема мирна робота на землі) та віра в Бога – прим. авт.]* протистояли тим, «кого надихає віра у міць трактора» [1, 120]. Виходячи з цих імперативів, виникає питання: наскільки вдалою може бути інтерпретація «селянської війни в СРСР» як спротиву традиційного консервативного селянства інституціональним інноваціям? Водночас наскільки можна говорити про традиційність радянського села 1920-х – поч. 1930-х рр., з огляду на складні процеси емансипації селянства кін. XIX – поч. XX ст., а також наявність, хоч і незначної чисельно, але вагомої соціально, групи т. зв. «нового селянства»? На думку А. Граціозі, «громадянська війна» та безжалісна «модернізація» згори пояснюють крайні форми, яких набула в СРСР народна антипатія до сучасності в цілому, в т.ч. до її позитивних сторін [4, 96]. За таких обставин, хоч і нетрадиційним, однак перспективним видається підхід крізь призму філософської проблеми «бунту проти розуму».

Колоніальний *[читай – іншоетнічний]* характер міст, наприклад в Українській СРР, А. Граціозі вважає чинником, що загострював «селянську війну в СРСР» [4, 22]. Такий підхід видається найбільш вдалим за умов його синтезу із тезою Л. Віоли про конфлікт селянства і влади в СРСР як боротьбу міської та сільської світів-культур. По-своєму цікавий, він, однак, на є оригінальним, оскільки «теорія боротьби двох культур» активно відстоювалася ще Д. Лебедем. Доречною тут видається несподівана теза А. Безансона про те, як «підгодовування» міст владою, зведення «захисних мурів» навколо них від голодного селянства у 1932–1933 рр. за допомогою військових кордонів, сформувало пасивно слухняний характер перших [1, 124].

Образно представляючи «селянську війну в СРСР» як певну соціальну драму, А. Граціозі було запропоновано таку її періодизацію: 1917 р. – увертюра; 1918–1922 рр. – перший акт; 1922–1927 рр. – інтерлюдія (перемир'я між владою та селянством); 1928–

1933 рр. – другий акт [наводимо первісну періодизацію за виданням 1997 р. [17]. Під час інтерв'ю автора з проф. Граціозі, ним було подано децю іншу, вочевидь, доопрацьовану періодизацію. Докладніше – див. Додаток – прим. авт.]. Основні епізоди першого акту війни за Граціозі багато в чому нагадують пізню, компромісну, інтерпретацію В. П. Данілова. Італійський історик так само не протиставляє, а органічно розкриває селянську війну на фоні революційних подій 1917–1922 рр. Однак, якщо, згідно В. П. Данілову, «Велика селянська революція 1902–1922 рр.» переможно закінчилася 1922 р., оскільки радянським законодавством було закріплено здійснені земельні перетворення [8, 227], то, на думку А. Граціозі, у 1921–1922 рр. було досягнуто лише крихкого перемир'я: мілітаризована партія більшовиків, не дочекавшись допомоги західноєвропейського пролетаріату, побоюючись піти на відкриту громадянську війну з масою селянства, погодилися на деякі економічні поступки, щоб виграти час та зміцнити соціальну основу радянської влади [4, 37]. А. Граціозі переконаний, що 1928 р. Й. Сталін свідомо вирішив повернутися до зам'ятого у 1921 р. конфлікту. Фактичним оголошенням війни, за словами історика, було виключення селян зі знову введеної системи карткового постачання [4, 44]. Оскільки політичних гарантій-запобіжників незворотності закріплених на поч. 1920-х рр. земельних перетворень не було [12, 162], зміст другого акту «селянської війни» полягав у наступі влади на попередні завоювання хліборобів. Якщо в 1930 р. протидія селянства цьому наступу вилилась у масштабний і строкатий за формами активний і пасивний опір, то в 1932–1933 рр. селяни, на думку А. Граціозі, стали боятися холоднокривного придушення відкритої непокори, а тому вдалися до пасивного опору безпрецедентного розмаху [4, 51, 56]. Хоча масштаби опору в умовах голодомору видаються перебільшеними, привертає увагу спроба дослідника розмежувати свідомі та цілеспрямовані акти селянського протесту від спонтанних деструктивних явищ, викликаних такими факторами як голод, страх, відчай, дезорганізованість тощо.

Висновки

Враховуючи результати досліджень наших попередників, можна стверджувати, що «Велика селянська війна в СРСР» постає як постійний загальний фон епохи. Перманентно триваючи в найширшому розумінні з 1902 до 1938 р., селянська війна, чи, точніше, селянські війни в Росії, а потім СРСР набули характеру «війни проти всіх», яку вело селянство, збуджене потужним моральним імперативом мирно господарювати на своїй землі. Не зумівши створити адекватної (органічної) для нього політичної влади, селянство програло змагання за майбутнє, було приборкане моторошним, але в стратегічному відношенні ефективним за умов війни без фронту і тилу, голодомором 1932 – 1933 рр. та остаточно взяте під контроль в ході «куркульської операції» 1937 – 1938 рр.

Інтерпретація «Великої селянської війни в СРСР» сучасним італійським істориком А. Граціозі є ґрунтовним і самодостатнім подальшим розвитком ідей Е. Вулфа і В. П. Данілова. Втім, як і будь-яка велика концепція, в т.ч. «Велика селянська революція 1902–1922 рр.», вона вразлива до критики. Подібний селянофільський підхід страждає певним схематизмом, який, однак, частково компенсується за рахунок підвищеної уваги до національних аспектів «селянської війни».

Додаток

Інтерв'ю автора з проф. Андреа Граціозі (21.01.17)

О. К.: Пане Граціозі, очевидно, що дефініція «селянська війна» в СРСР не відповідає звичному поняттю війни як конфлікту, що включає чітко виражені ворогуючі сторони, їхні збройні сили, лінію фронту тощо. Можливо, більш вдалим терміном буде «гібридна війна» в значенні боротьби радянської влади проти селянства у економічній, юридичній, інформаційній, культурній сферах, адже, як показує історичний досвід, іноді вона виявлялася не менш ефективною, ніж класична війна?

А. Г.: *Я б сказав, що більш вдалим терміном є «партизанська війна», але ми не можемо забувати, що російські, українські та інші селяни перебували також у складі реальних армій, наприклад, Махна і Антонова, які нараховували десятки тисяч бійців та були прив'язані до того, що, на мою думку, мають розумітися як «протодержави».*

О. К.: *Якою мірою дослідження Е. Вулфа «Селянські війни ХХ ст.» та погляди В. Данілова на концепцію Великої селянської революції в Росії 1902–1922 рр. вплинули та Вашу інтерпретацію селянського опору політиці більшовиків у 1920-х – 1930-х рр.?*

А. Г.: *Звісно, я читав і особисто зустрічався як з Е. Вулфом, так і з В. Даніловим. Обидва, безумовно, вплинули на мене, незважаючи на те, що Віктор Петрович був початково проти поширення категорії «селянська війна» на громадянську війну. Фактично від звернувся до мене з пропозицією написати передмову до першого тому доповідей ВЧК-ГПУ про селянство, що виходила за його редакції [мова йде про п'ятитомну збірку документів і матеріалів «Советская деревня глазами ВЧК-ОГПУ-НКВД. 1918–1939» – прим. авт.], але коли він прочитав що я думаю, що більшовики вели війну проти селянства у 1918–1922 рр., і що селянська реакція на неї дала початок реальній «селянській війні», він відмовився публікувати мою передмову. Я розумію, що пізніше він дійшов згоди зі мною, але ніколи не мав можливості обговорити це питання з ним ще раз, в т.ч. й через те, що відмова опублікувати мою передмову, звичайно, зашкодила нашим відносинам. В будь-якому разі я хотів би сказати, що обрав назву в руслі Енгельсової Селянської війни в Німеччині, тому що мені здалася дуже парадоксальною обставина, що радянський режим, проголошуючи підтримку селянства, фактично вів проти нього війну. Ідея прийшла до мене в процесі опрацювання доповідей ВЧК, наданих мені В. Даніловим для підготовки моєї передмови, секретних матеріалів Орджонікідзе 1930 р., знайдених мною в Російському державному архіві соціально-політичної історії, і деяких матеріалів, що стосувалися розкозачення у 1919 р. Я пов'язав дані цих документів зі звітами італійських консулів 1930–1934 рр. по Україні і переконався у тому, що в СРСР мала місце справжня селянська війна у двох актах, причому в Україні вона набула специфічних акцентів.*

О. К.: *Яке місце Велика селянська війна в СРСР 1917–1933 рр. та, зокрема, Україна, займають у Вашій інтерпретації Європейської історії 1905–1956 рр. як часу війн та революцій?*

А. Г.: *На мою думку, вони були важливою її частиною тому що це підриває соціальну легітимність радянської держави (який був викуплені завдяки перемозі 1945 р.) і дозволяє нам краще зрозуміти: 1) характер радянської держави, кидаючи виклик традиційній інтерпретації «тоталітаризму»; 2) характер радянської «модернізації», що на мій погляд, увібрала у себе важливі елементи архаїки і нео-традиціоналізму, як на соціальному, так і на політичному рівні; 3) подальший хід радянської історії, так як радянський соціально-економічний режим було перманентно відключено в рамках цієї модернізації, і законність підстав для його повернення після 1945 р. фактично було підірвано досвідом минулого. Це анулювало усі домаганнями режиму, що зробило складною, якщо не неможливою, його регенерацію.*

О. К.: *Ви запропонували 1917–1933 рр. як хронологічні рамки Великої селянської війни. Можливо, вони мають бути розширені до 1902 р. (за В. Даніловим і Т. Шанінім) і, відповідно, до 1934 р. (злам опору останніх селян-принципалістів; створення НКВС; проведення XVII Конгресу ВКП(б) – «з'їзду переможців»; початок нової хвилі репресій після убивства С. Кірова тощо)? Чи, можливо, ми маємо говорити про перманентні селянські війни 1902–1938 рр. в Росії та СРСР (1938 р. – згідно тези Л. Віоли про останній акт «куркульської операції» у 1937–1938 рр.)?*

А. Г.: *У своїй книзі я стверджую, що можна очікувати початок напруженості між «російською» державою і її багатонаціональним селянством до 1902 р., але, звичайно, буде помилкою застосовувати термін «радянська» до періоду 1902–1917 рр. Мій конфлікт з Даніловим був викликаний його початковою відмовою розширити хронологічні межі до пост-1918 періоду. Я згоден з можливістю розширення концепції, яка б захопила й*

куркульську операцію 1937–1938 рр., але до сих пір вважають, що в 1933 р. зокрема за допомогою голоду. Тому я продовжую вважати це війною у двох актах – 1918–1922 і 1930–1933 рр. плюс інтерлюдію (антракт) 1923–1927 рр. та дворічну підготовку до другого акту – 1928–1929 рр.

О. К.: Які причини, на Вашу думку, викликали «антиселянський поворот» у політиці радянської влади наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр.?

А. Г.: Я вважаю, вони є досить очевидними: величезні амбіції радянської еліти, марксистська ідеологія і параноя, переконання і методи Сталіна та його оточення, досвід громадянської війни.

О. К.: Чи коректно назвати політику радянської влади в період голодів 1931–1933 рр. у СРСР блискучою стратегічною операцією, здійсненою більшовиками з метою розгромити «класового ворога» в умовах війни проти селянства – війни без тилу і фронту?

А. Г.: З огляду на жахливі страждання, які вона викликала, я б не назвав її «блискучою», але, звичайно, Сталін (а не «більшовики») дивно, ефективно і цинічно вирішили – найвірогідніше у жовтні-листопаді 1932 р. – використати голод як зброю масового знищення в масштабах цілих регіонів та республік, яку в часи громадянської війни використовували лише щодо конкретних сіл чи районів.

О. К.: Я цілком солідарний з Вашою інтерпретацією голодів у СРСР 1931–1933 рр. Ці події справді складно вписати у класичне визначення геноциду, запропоноване Р. Лемкіним. На мою думку, більш точним терміном є «соціоцид» або «кластероцид» – як комплекс деструктивних заходів проти конкретної соціальної групи, в радянському випадку, – проти селянської еліти – «куркулів».

А. Г.: Треба сказати, що в певному сенсі я частково змінив свою думку і тепер переконаний, що в СРСР 1931–1933, трапилися принаймні два дуже різних і специфічних геноциди: перший був не навмисним, але прямо викликаний політикою Москви, а інший побудований цілком штучно: перший є знищенням кочового казахського населення в 1931–1932 рр., як наслідок цього – рішення на експорт м'яса з Казахстану, щоб годувати російські, українські та ін. міста. Другий мав місце в Україні, де, я тепер переконаний, Сталін свідомо подвоїв у грудні 1932 р. використання голоду з метою розчавити селян з паралельно з різкими репресіями українських інтелектуальних і національно-комуністичних еліт і деконструкцією української культури і мови. Він, таким чином, лишив «незабудованою» українську націю у межах своєї теорії, згідно якої основою націоналізму є селянство та інтелігенція, мова і культурна надбудова.

О. К.: Чи здобуло селянство які-небудь перемоги в ході Великої селянської війни 1918–1933 рр. Якщо так, то в чому вони полягають?

А. Г.: Вони частково виграли перший акт, 1918–1922 рр., отримавши НЕП, вільну торгівлю, можливість управляти своїми господарствами, а також коренізацію. Вони були знищені в ході другого акту. Вони отримали лише Ліспромгосп у 1935 р., але фактично перетворилися у напівкріпаків.

О. К.: Ви зробили цікаве припущення, що громадянська війна в Росії і безжалісна модернізація, що проводилася партією згори, привели до появи народної антипатії до сучасності в цілому, в т.ч. до її позитивних сторін. У такому разі, наскільки успішною, на Вашу думку, може бути інтерпретація селянського опору політиці більшовиків як спротиву традиційної селянської культури інституційним інноваціям? Мені здається, що з такої перспективи, це можна аналізувати як навіть філософську проблему бунту проти розуму.

А. Г.: Ні, я переконаний, що селяни були цілком раціональні у своїй опозиції до більшовиків і сталінської політики. Тільки, це була їхня раціональність та їхні інтереси. Залишені самі на себе, без держави, яка намагалася закріпити їх знову вони радо «модернізували» себе у тих рамках, в яких вони існували, як це робили селяни в Італії тощо.

О. К.: Чи знайомі ви з тезою А. Безансона про селянську війну 1918–1933 рр. у СРСР. Якщо так, то наскільки ви поділяєте його точку зору?

А. Г.: Я оцінив його внесок і захоплююся його роботою. Також робота М. Френкіна «Трагедія крест'янських востаній в Росії 1918–1921 гг.» має важливе значення для формулювання моїх ідей.

О. К.: Як ви оцінюєте інтерпретацію Л. Віолою боротьби між селянством і владою у 1920-х – 1930-х рр. як конфлікт міських і сільських світів-культур?

А. Г.: Я не згоден. Конфлікт був між більшовицьким керівництвом, і його прихильниками (що, безсумнівно, були більш численними в містах) з одного боку та різними селянськими спільнотами, російськими і неросійськими, з іншого. Більшість міських робітників мали міцне коріння та сім'ї в селах і були глибоко неугодили владі. Крім того, ця влада завдала їм удару також.

О. К.: Не буде перебільшенням назвати Вас найпопулярнішим і найавторитетнішим представником італійської історіографії з проблем відносин селян і влади в СРСР в 1920-х – 1930-х рр. Чи можете ви порекомендувати які-небудь дослідження Ваших колег, які також є експертами в цій темі?

А. Г.: На жаль, небагато італійських вчених досліджували радянське село. Андреа Романо є автором дисертації про Червону Армію і селянство під час колективізації.

Література

1. Безансон А. Війна більшовиків проти селян. 1933 / А. Безансон // Лихо століття: Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту. – К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2007. – С. 116 – 127.
2. Васильєв В. Ю. Українське село в 1934 р.: політика радянського керівництва / В. Ю. Васильєв // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. – К., 2001. – Вип. 19. – С. 282 – 296.
3. Грациози А. Большевики и крестьяне на Украине, 1918 – 1919 годы : очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских движениях / А. Грациози. – М. : АИРО-XX, 1997. – 195 с.
4. Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне 1917 – 1933 / А. Грациози. – М. : РОССПЭН, 2008. – 136 с.
5. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905 – 1956 рр. / А. Граціозі. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 350 с.
6. Граціозі А. Голод у СРСР 1931 – 1933 рр. та український Голодомор: чи можлива нова інтерпретація? / А. Граціозі // Укр. іст. журн. – 2005. – № 3. – С. 120 – 131.
7. Грациози А. Советский голод и украинский голодомор / А. Грациози // Отечественные записки. – 2007. – № 1. – Електронний ресурс. Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/04_g/ra/ziozi.htm (10.01.2017)
8. Данилов В. П. История крестьянства в России в XX веке. Избранные труды: в 2-х ч. / В. П. Данилов. – Ч. 2. – М. : РОССПЭН, 2011. – 831 с.
9. Данилов В. П. Крестьянская революция в России, 1902 – 1922 гг. / В. П. Данилов // Крестьяне и власть. – М.-Тамбов, 1996. – С. 4 – 23.
10. Кондрашин В. «Крестьянская революция в России. 1902 – 1922 гг.»: научный проект и научная концепция (предварительные заметки) / В. Кондрашин // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 70 – 74.
11. Кононенко Ю. С. Селянська революція 1902 – ? рр. / Ю. С. Кононенко, С. В. Корновенко // Український селянин. – 2016. – Вип. 16. – С. 73 – 78.
12. Фареній І. А. Про правомірність концепції Великої селянської революції В. П. Данилова / І. А. Фареній // Український селянин. – 2014. – Вип. 14. – С. 162 – 166.
13. Шанин Т. Крестьянские войны в России. 1902 – 1922 годы. Выступление на аграрном семинаре памяти Виктора Петровича Данилова / Т. Шанин // Крестьяноведение: Теория. История. Современность. Ученые записки. – 2005. – Вып. 5. – С. 30 – 38.
14. Graziosi A. Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gouvernementales [a travers les rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930] / A. Graziosi, D. Negrel // Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, Etats independants. – Vol. 35. – 1994. – P. 437–472.
15. Graziosi A. Stalinism, collectivization and the Great Famine / A. Graziosi. – Cambridge, MA : The Ukrainian Studies Fund, 2009. – 83 p.
16. Graziosi A. The Great Famine of 1932 – 1933: consequences and implications / A. Graziosi // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 25. – No. 3/4 (Fall 2001). – P. 157 – 165.
17. Graziosi A. The Great soviet peasant war. Bolsheviks and peasants. 1917 – 1933 / A. Graziosi. – Harvard : Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1997. – 87 p.
18. Graziosi A. The impact of holodomor studies on the understanding of the USSR / A. Graziosi // East / West: Journal of Ukrainian Studies. – Vol. II (1). – 2015. – P. 53–80.
19. Graziosi A. The soviet 1931 – 1933 famines and the ukrainian holodomor: is a new interpretation possible, and what would its consequences be? / A. Graziosi // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 27, No. 1/4. – 2004–2005. – P. 97–115.

20. Wolf E. Peasant wars of the twentieth century / E. Wolf. – Norman : University of Oklahoma Press, 1969. – 328 p.

References

1. Besanson, A. (2007). The bolsheviks war against the peasantry. 1933. A. Besanson. *Disaster century: communism, nazism and the uniqueness of the Holocaust*, Kyiv : PULSARY U.P., 116-127 (in Ukr.)
2. Vasilyev, V. (2001). Ukrainian village in 1934: the policy of the Soviet leadership. *History of Ukraine: Little-known names, events, facts, issue 19*, 282–296 (in Ukr.)
3. Graziosi, A. (1997). Bolsheviki and peasants in Ukraine, 1918–1919: essay on bolshevism, national-socialism and peasant movement. Moscow : AIRO-XX (in Russ.)
4. Graziosi, A. (2008). The Great soviet peasant war. Bolsheviki and peasants. 1917–1933. Moscow: ROSSPEN (in Russ.)
5. Graziosi, A. (2005). War and revolution in Europe, 1905–1956. Kyiv : Solomiya Pavlichko's PH «Osnovy» («Fundamentals») (in Ukr.)
6. Graziosi, A. (2005). The Hunger in USSR 1931–1933 and the ukrainian Holodomor: is a new interpretation possible? *Ukrainian Historical Journal*, № 3, 120-131 (in Ukr.)
7. Graziosi A. (2007). Soviet Hunger and ukrainian Holodomor. *Otechestvennye Zapiski (Notes of the Fatherland)*, № 1. Retrieved from: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/1/48331/> (10.01.2017) (in Russ.)
8. Danilov, V. (2011). History of the peasantry in Russia in the twentieth century. Selected works in 2 parts. Part 2. Moscow: ROSSPEN (in Russ.)
9. Danilov, V. (1996). Peasant revolution in Russia, 1902– 1922. *Peasants and power. Moscow – Tambov*, 4-23 (in Russ.)
10. Kondrashin, V. (2008). «Peasant revolution in Russia. 1902–1922» : Research project and scientific concept (preliminary notes). *Ukrainian peasant, Issue 11*, 70-74 (in Russ.)
11. Kononenko, S. & Kornovenko, S. (2016). Peasant Revolution 1902 – ? *Ukrainian peasant, Issue 16*, 73-78 (in Ukr.)
12. Farenii, I. (2014). About the legality of the V. P. Danilov's concept of the Great peasant revolution. *Ukrainian peasant, Issue 14*, 162-166 (in Ukr.)
13. Shanin, T. (2005). Peasant War in Russia 1902–1922. Speech at the agricultural seminar in memory of Viktor Petrovich Danilov. *Krestyanovedenie. Theory. History. Modernity. The researchers note, Vol. 5*, 30 – 38 (in Rus.)
14. Graziosi A., Negrel D. (1994). Collectivisation, révoltes paysannes et politiques gouvernementales [a travers les rapports du GPU d'Ukraine de fevrier-mars 1930]. *Cahiers du monde russe : Russie, Empire russe, Union soviétique, Etats independants, Vol. 35*, 437-472 (in Fr.)
15. Graziosi, A. (2009). Stalinism, collectivization and the Great Famine. Cambridge, MA : The Ukrainian Studies Fund.
16. Graziosi, A. (2001) The Great Famine of 1932–1933: consequences and implications. *Harvard Ukrainian Studies, Vol. 25, No. 3/4*, 157-165.
17. Graziosi, A. (1997). The Great soviet peasant war. Bolsheviki and peasants. 1917–1933. Harvard: Ukrainian Research Institute of Harvard University.
18. Graziosi, A. (2015). The impact of holodomor studies on the understanding of the USSR. *East / West: Journal of Ukrainian Studies, Vol. II (1)*, 53-80.
19. Graziosi, A. (2005). The soviet 1931–1933 famines and the ukrainian holodomor: is a new interpretation possible, and what would its consequences be? *Harvard Ukrainian Studies, Vol. 27, No. 1/4*, 97-115.
20. Wolf E. (1969). Peasant wars of the twentieth century. Norman : University of Oklahoma Press.

KOMPANIYETS Alex Viktorovuch,

Student-magistr of the Institute of History
and Philosophy ChNU them. B. Khmelnytsky
e-mail: oleksiy_kompaniyets@ukr.net

THE CONCEPT OF «THE GREAT PEASANT WAR IN THE IN THE USSR 1918–1933» IN THE INTERETATION OF ANDREA GRAZIOSI: ATTEMPT OF CRITICAL ANALYSIS

The publication is dedicated to the concept of «Great Peasant War in the USSR 1918 – 1933» and its interpretation in the works of contemporary Italian historian A. Graziosi. Factors, that contributed to the genesis of the concept, in particular the E. Wolf's, V. Danilov's, T. Shanin's approaches were identified. The question on expediency of using in such context of the definition of «peasant war» and the validity of the selected chronological frameworks was arised. The essential characteristics of the concept of «Great Peasant War in the USSR», that are offered in Western historiography, were analyzed. Author made attempt to identify the strengths and vulnerabilities of as the concept itself and the A. Graziosi's approach to its interpretation in particular. The publication is accompanied by an interview of the author with prof. Graziosi.

Introduction. *The concept of «Great Peasant War in the USSR 1918 – 1933» and its interpretation by modern Italian historian Andrea Graziosi is, along with the concepts of «everyday resistance» (James Scott), «culture of resistance» (Lynn Viola), «social banditry» (Eric Hobsbawm), «peasant wars of the twentieth*

century» (Eric Wolf) and «leaderless resistance» (Julius Amoss), etc., has a special meaning in the context of scientific historiographical analysis of dominant in western historiography approaches to peasant resistance to the social, economical and cultural policies of the Soviet power in the late 1920's – early 1930's.

Methods of researching are represented by: analysis, synthesis, systematization, generalization and comparative method.

Results. Peasant war, or, more precisely, peasant wars in Russia and then the Soviet Union, that permanently lasted in the widest sense from 1902 to 1938, acquired the character of «war against all», which led the peasantry, excited a strong moral imperative to farm peacefully on their land.

Originality. Author made attempt to identify the strengths and vulnerabilities of as the concept itself and the A. Graziosi's approach to its interpretation in particular. The publication is accompanied by an interview of the author with prof. Graziosi.

Conclusion. Considering the research results of our predecessors, we can state that the «Great Peasant War in the USSR» appears as the permanent general background of the interwar era in Soviet Union.

Key words: Great Peasant War 1918–1933 in the USSR, Andrea Graziosi, western historiography, peasant resistance, «total» collectivization of agriculture, peasant revolution of 1902–1922, Victor Danilov.

Надійшла до редакції 05. 10. 2016
Затверджена до друку 15. 10. 2016

УДК 94(477) «1921/1929»

ЛИТВИНЕНКО Олександр Євгенійович
кандидат історичних наук, викладач
кафедри археології та спеціальних галузей
історичної науки Черкаського
національного університету
ім. Б. Хмельницького
e-mail: myvalencia@rambler.ru

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИЙ ПОРТРЕТ АГРОНОМІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ПЕРІОДУ НЕПУ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто здобутки радянської і сучасної історіографії у вивченні професійного життя і соціального статусу агрономічних працівників періоду НЕПу. Виокремлено окремі історіографічні періоди, в яких за тематичним принципом згруповано наукові праці.

Ключові слова: агроном, соціально-професійне життя, неп, радянська історіографія, сучасна історіографія.

Постановка проблеми

Сучасна історична наука відкриває широкий перелік пріоритетних і водночас актуальних напрямів спеціальних досліджень. Серед них особливе місце посідає проблема повсякденного та професійного життя сільської інтелігенції у пореволюційні 1920-ті роки, зокрема й агрономів. Протягом тривалого часу ця проблема знаходила відображення в науковій літературі, однак розглядалась поверхово та здебільшого піддавалась ідеологічному впливові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема соціально-професійного життя агрономічних працівників Української РСР доби непу у сучасній історіографії представлена більш повно, ніж у попередні історіографічні періоди. Побіжно чи більш предметно вона представлена на сторінках монографій, колективних праць, енциклопедичних видань, дисертаційних досліджень, узагальнювальних робіт із аграрної тематики, серед яких можна виділити наукові доробки істориків Т. Цьомри [1], Т. Дорош [2], А. Білоцерковської [3], В. Лазуренка [4] та інших.